

Diktatura proletarijata i sovjeti

(u spisima A. Gramšija, R. Luksemburg i Đ. Lukača)

Jovan komšić

Iskustva oktobarske revolucije i Lenjinovo delo afirmisali su bit socijalističke revolucije, koja se sastoji u radikalnoj promeni ekonomskog i društvenog položaja radničke klase i svih proizvođačkih slojeva društva. Od ponižavanog i eksploatiranog objekta oni postaju osnovni istorijski subjekt i stvaralačka poluga izgradnje novih društveno-ekonomskih, političkih i duhovnih odnosa koji oslobađaju čoveka i njegov rad svih oblika alijenacije.

U zapadnoj Evropi od 1916. sve do 1922. godine buja autonomna aktivnost radničke klase kroz masovne štrajkove u kojima učestvuju stotine hiljada radnika, kao i kroz spontano i organizovano formiranje vlastitih organa klasne borbe (radničkih veća, fabričkih saveta — sovjeta, sovjeta radničkih deputata i slično). Razočarani unutrašnjom i spoljnom politikom svoje države i oportunističkom socijal-demokratskih partija i sindikata, privrednim merama državnog kapitalizma i države uopšte, slabim praktičnim efektima učestvovanja u savetodavnim organima koje su poslodavci formirali, kao i pod uticajem velikih ideja i prakse ruskih revolucija 1917. godine, radnici, mimo politike svojih partija, nezadrživom snagom imaju samo radikalno nezadovoljne i revolucionarno svesne mase, jačaju pokret za radničku samoupravu.¹

Lenjin i Roza Luksemburg, Gramši, Lukač, Korš i drugi revolucionarni marksisti, u golemim društvenim previranjima i oslobodjenim revolucionarnim energijama u vreme i posle prvog svetskog rata, jedini pravi most između sadašnjosti i budućnosti videli su u sovjetima kao samoupravnim i autentičnim tvorevinama radničke klase i svih proizvođačkih slojeva društva.

U tom smislu Roza Luksemburg je briljantno analizirala suštinu strategije i taktike radničke borbe za stvarnu demokratiju i uspostavljanje Republike Sovjeta. U svojim spisima: »Socijalna reforma ili revolucija?«, »Ruska revolucija«, »Šta hoće Spartakov savez?« itd., ona ističe da je građanska demokratija u krizi, te da iz nje ne mora nužno da se razvije socijalistička demokratija. Sudbina demokratije vezana je za sudbinu radničkog pokreta koji je njen jedini oslonac.² Ukoliko postoje povoljne okolnosti, razvoj građanske demokratije uvodi sve šire mase u aktivno učešće u političkom životu parlamentarne, u neku ruku »narodne države«. Ali, klasna vladavina i najamni položaj radnih masa (»stvarni privredni odnosi«) ne menjaju svoju prirodu. Stoga Roza Luksemburg i kritikuje reformiste koji misle da isključivo zakonskim reformama društvo može urasti u socijalizam. Najamni sistem nije pravni, već ekonomski odnos, pa se u okviru kapitalističke društvene formacije ne može poistovetiti s revolucijom kao radikalnim preokretom ekonomskog jezgra i svih drugih sfera društvenog bića. Reforma i revolucija su »ne po vremenskom trajanju, već po svojoj suštini različiti momenti«, koji se međusobno uslovljavaju i dopunjuju, ali i isključuju. Borba za socijalnu reformu je sredstvo, a revolucija cilj klasne borbe. U tom smislu građanska demokratija je neophodna »ne zato što čini SUVISNIM osvajanje političke vlasti od strane proletarijata, nego, obratno, zato što jedino ona to zadobivanje vlasti čini kako nužnim tako i MOGUĆIM.«³ Takođe, Roza ističe da je »glupo i ludo verovati da će se kapitalisti dobrovoljno pokoriti proklamaciji socijalizma od strane parlamenta, da će se mirno odreći poseda, profita, povlastica i izrabljivanja.«⁴ Zato je istorijski zadatak proletarijata da osvoji političku vlast i razvija novu socijalističku demokratiju. Ona ne nastaje kao produkt birokratske vlasti u ime klase, već kao rezultat diktature same radničke kla-

se, koja se sastoji u »...NAČINU PRIMENE DEMOKRATIJE, ne u njezinom UKIDANJU.«⁵

Radnička klasa neosporno mora biti vodeći aktivni subjekt tog procesa. Ona »svesnim slobodnim samoodlučivanjem« javno kontroliše i upravlja, neposredno i preko svojih, u svako doba smenjivih delegata, čitavim političkim i ekonomskim životom.

Nemački radnici su u tom smislu, revolucijom 1918. godine, na svoje zastave prvenstveno i istakli ideje radničkih i vojničkih saveta koji su širom zemlje formirani. Oko 20.000 radničkih veća bilo je stvoreno u to vreme. Napredni komunisti i socijalisti, osećivši jasan klasni zahtev, morali su ne samo podržati tu ideju i praksu, već je i dovesti do integralne svesti i projekta globalne organizacije društva. U proglašenju »Šta hoće Spartakov savez« Roza Luksemburg je zato i zahtevala da radnici moraju sve državne parlamentarne institucije, od vrha do baze, zameniti sopstvenim klasnim tvorevinama — radničkim i vojničkim većima. Funkcionisanje ovih organa vlasti mora biti prožeto socijalističkim duhom, aktuelnim interesima klase i trajnim ciljevima socijalizma. To se može ostvariti samo neprestanom živom komunikacijom i uzajamnim uticajem masa i njihovih organa vlasti. U fabrička i lokalna veća, u Centralno veće radničkih i vojničkih veća i Izvršno veće, kao najviši organ zakonodavne i izvršne vlasti, trebali su biti birani delegati koje je njihova baza u svako doba mogla opozvati ako ne rade na osnovu njenih instrukcija. Za svaku sednicu Centralnog veća, koje se moralo sastajati svaka tri meseca, predviđeno je bilo da se ponovo biraju delegati.

U čitavoj idejnoj konstrukciji oblika i zadataka nove vlasti, najveću vrednost ima saznanje da će celokupno delegatsko ustrojstvo naći svoj revolucionarni smisao jedino u socijalnoj emancipaciji radništva kroz neposredno preuzimanje kontrole i stvarnog upravljanja proizvodnjom. Inače, goli dekreti najviših revolucionarnih ustanova o socijalizaciji, demokratiji i slobodi mogu biti samo prazne reči.⁶

U opštoj krizi vlasti i suvereniteta, Antonio Gramši spoznao je da je rađanje radničkih saveta »veličanstven istorijski čin«, najava i klica nove etape u istoriji ljudske slobode. I za Gramšija je fabrički seljački savet prva ćelija proleterske diktature i obrazac nove državnosti u kojoj se gube pojmovi »građanina« i »najamnog radnika«, a na njihovo mesto dolaze pojam druga i »radosna svest da čovek kao proizvođač postaje »organska ćelina«, potvrđuje i ostvaruje svoju suverenu vlast i stvaralačku slobodu.

Gramši je lucidno spoznao protivrečnu bit građanskog društva, što mu je omogućilo da humaniji »poredak« vidi jedino u novim klasnim, radničkim institucijama, bogatim dinamizmom i mogućnošću razvitaka ka ljudskoj zajednici bez klase. Sve pozitivne vrednosti parlamentarizma nikako nisu dovoljan razlog za poistovećivanje socijalističke revolucije s političkim procesom koji se krije iza formule »osvajanja države«, kako su je zagovarali tadašnji socijalisti u Italiji. Iako je socijalistički pokret, prihvatajući parlamentarna pravila igre, imao više uspeha u »vaspitavanju« klase za revoluciju⁸ od sindikalnih-strukovnih pokreta, i on je pogrešno odredio sredstva, a time i ciljeve klasne borbe. Socijalisti su prihvatili, kako kaže Gramši, »kretensku« taktiku kompromisa, jer su slepo verovali u nužnost i večnost građanskih demokratskih institucija.

Gramši i Toljati se distanciraju od reformista jasnom logikom stava da »ko želi cilj mora hteti i sredstva«, jer »formula diktatura proletarijata« mora da prestane da bude samo formula, prilika razmetanje revolucionarnom frazeologijom.⁷ Avangardne društvene snage ne smeju ostati na nivou »proizvodnje parola«, već moraju spoznati celinu društvenih procesa i stvarne »proizvođače« budućnosti. Gramši korene novog društva vidi u društvenom životu radničke klase, koji obiluje institucijama.

Stvarni komunistički pokret razvija se u »skrivenosti fabrike« u proizvodnji... »gde nema slobode za radnika, gde ne postoji demokratija...«⁹ Kao ogromna društvena snaga, ovaj pokret dobija svoju ekonomsku, političku i socijalnu fizionomiju kada čitava klasa postane svesna i revolucionarna, ne po uopštem opozicionarstvu u odnosu na buržoaske institucije, već po stvaranju iz svojih nedara ustanova novog tipa, po akciji koja nužno mora dovesti do osnivanja radničke države. Zato rađanje radničkih saveta Gramši i proglašava za »početak nove ere u istoriji ljudskog roda«. Kroz savete radnici potvrđuju da se izvor industrijske i svake vlasti »mora vratiti u fabriku«. Proizvodna radna zajednica mora biti temelj nove zgrade vlasti, »sistema saveta«, čija društvena suština jeste hegemonija radničke klase u svim poslovima društvenog upravljanja i odlučivanja. Sovjeti su jezgro tog novog procesa, jer njihova organizacija je primere na aktivnosti proizvođača, a ne najamnih radnika. Razlog njihovog postojanja leži u radu, u jednoj stalnoj činjenici, a ne u nadnici i podeli društva na klase kao prolaznoj činjenici, kako je naziva Gramši.¹¹ Fabrički savet (sovjet) ostvaruje jedinstvo radničke klase. Kroz njega radnik razumeva proces proizvodnje društvenog života. Stiče svest o opštoj povezanosti na svim nivoima, od fabrike do nacije i sveta. U tom spletu odnosa radnik spoznaje svoj objektivni položaj, funkciju i neposredni i dugoročni interes. Kroz savet radnici ostvaruju pravo upravljanja i odgovornost za sve etape proizvodnje. »Svaki čovek je neophodan« i ima funkciju u tom procesu uzajamnog vaspitanja i razvijanja novog društvenog duha — komunističke svesti. Od najamnog roba postaje proizvođač — stvaralac.

Kao što je afirmacijom saveta, kao delom same klase, izbegao utopijsku i prosvetiteljsku recepturu oblika i sredstava klase borbe, Gramši nije ni idealizirao svest ni sposobnost revolucionarnog stvaralaštva klase i njenih ekonomskih i političkih organizacija. U tom kontekstu i sami saveti predstavljaju samo rudimentarnu osnovu novog političkog sistema socijalizma.

Godine 1919. u časopisu »Ordine nuovo« Gramši piše da »nikada pritisak i revolucionarno oduševljenje proletarijata zapadne Evrope nisu bili žešći.«¹² No, on oseća da »lucidnoj i tačnoj svesti o cilju« ne odgovara i takva svest o pogodnim sredstvima za stvarno kretanje ka njegovom punom ostvarenju. Mase radnika, seljaka i vojnika duboko su shvatile da njihova država mora biti sistem njihovih saveta, ali vodeće subjektivne snage nisu još dovoljno razvile integralnu svest o taktici koja može objektivno osigurati stvaranje nove države. Takođe, neophodno je bilo unutar radničke (socijalističke) partije i sindikata, kao pokretačkih snaga klase, razbiti breme institucionalnih, hijerarhijskih i birokratskih prepreka koje sprečavaju da se nabujala revolucionarna energija i interes masa izraze, artikulišu i svesno usklađuju u željenom pravcu ekonomske i političke borbe. Radničke organizacije »po liku« epohe kapitalističke »slobodne« utakmice, deluju po logici svojstvenoj njihovoj glomaznoj i inertnoj strukturi, učaurenosti profesionalnih funkcionera, verbalizmu i odsustvu stvaralačkog duha. Njihov oblik i metod rada neprikladni su novim zahtevima, potrebama i interesima klase, kao i otvorenim istorijskim procesima klase borbe. Poučen i iskustvima Nemačke i Austrije posle prvog svetskog rata, Gramši uočava da bi s takvim organizovanim snagama proleteračke akcije eventualni pokret masa revolucionarnog karaktera u Italiji mogao naći »razrešenje« svojih zahteva u formalno-demokratskoj ojačanoj vlasti parlamenta i dolaskom na vlast »antikomunističke socijalista, smutljivaca.«¹³

Snage kapitalizma, građanske navike i tradicionalna vera u parlamentarizam, još su veoma velike, čak i u redovima radničke klase. Gramši zato ne pada u iluziju da ih može skrsiti isključivo spontan pokret masa bez svojih organizovanih svesnih, subjektivnih snaga (političke partije, strukovni savezi itd.). Takođe, to ne može biti i neki »čudotvoran« politički čin.

Pokretačke snage ovog procesa razvitka revolucije treba da budu partija i sindikat. I pored svih slabosti, potreba za njima ne prestaje tako brzo. Svojim upornim i dugogodišnjim agitatorskim i organizacionim delovanjem, oni moraju da obuhvate čitavu radničku masu i ostale eksploatisane slojeve stanovništva. U tom dijalektičko-uzajamnom uticaju u organizacije treba uneti duh saveta, novih i fleksibilnih, radnicima i seljacima bliskih institucija radničke demokratije, kako bi se kroz svojevrstu školu »političkog i administrativnog iskustva« svi oni jedinstveno i trajno povezali i osposobili u borbi za novu vlast. Sindikat se, takođe, ne sme poistovećivati sa svetom, jer njegova suštinska priroda jeste »konkurentna, a ne komunistička.«¹⁴ Takođe, ni partije, ni sindikat, jasno podvlači Gramši, ne smeju se postaviti kao nadređeni (tutori, ili kao »već obrazovane nadgrađnje« saveta. Oni moraju biti pokretačke snage koje organizuju »spoljne (političke) uslove« za bržu i svestranu emancipaciju radničke klase. S toga se ni posle osvajanja vlasti ne smeju poistovećiti s novom državom. Stvarna revolucija ne iscrpljuje se unutar horizonta političkih institucija. »Nastale kao funkcija slobodne konkurencije, one moraju nastaviti da postoje sve do ukidanja svakog ostatka konkurencije, sve do potpunog ukidanja klase i partija... ali, pored njih moraju nastati i razvijati se institucije novog tipa, državnog tipa, koje će upravo zameniti privatne i javne institucije demokratske parlamentarne države. Institucije koje će zameniti ličnost kapitaliste u administrativnim funkcijama i industrijskoj vlasti i ostvariti *samoupravu* proizvođača u fabrici...«¹⁵

Razvoj događaja u Italiji potvrdio je ispravnost Gramšijevih analiza mogućnosti ozbiljenja diktature proletarijata. Kriza italijanskog radničkog pokreta, koja se prevashodno očitovala u odsustvu revolucionarne radničke (komunističke) partije, višeg tipa organizacije, pogrešnoj taktici borbe i odnosu prema kapitalističkoj državi, osnovni je uzrok raskoraka između revolucionarnosti masa i rezultata njihove borbe. Revolucionarni pokret saveta uškopljen je napuštanjem fabrika od strane radnika i njihovim predavanjem »zakonitim« vlasnicima. »Legalitet« je ubio radnički savet, a duhovni status quo¹⁶ posle sporazuma radnika i poslodavaca karakterisalo je pobeđničko raspoloženje kako većine radnika i njihovih partija, tako i građanskih partija.

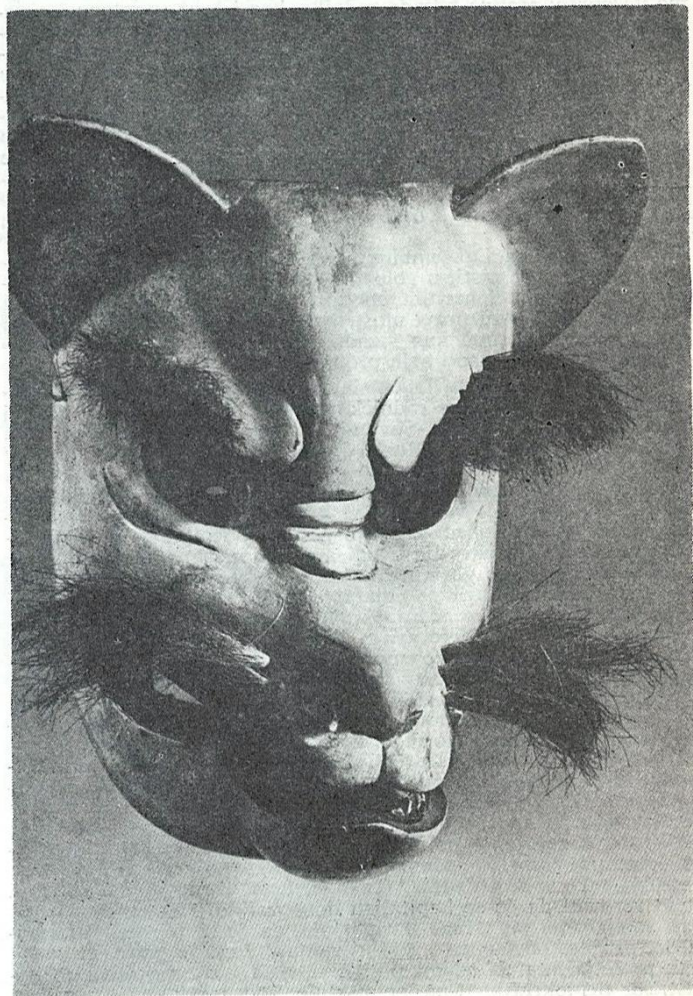
Derđ Lukač, istaknuti marksist i sudionik u borbama za Mađarsku Republiku Sovjeta (1919. godine, kada su radnici »primorali« socijaldemokrate i komuniste da sklope savez na platformi borbe za Sovjetsku Republiku), u svojim analizama problema diktature proletarijata nije mogao zaobići ni složenu situaciju u Italiji dvadesetih godina ovog veka. U svojim ranim spisima: »Kriza sindikalizma u Italiji«, »O pitanju parlamentarizma«, »Opportunizam i pučizam« itd., on dokazuje da razvoj događaja u Italiji, kao i u svim zemljama zapadne Evrope posle prvog svetskog rata, gde nije postojala tradicija revolucionarne partije Leninovog tipa, predstavlja nužnu posledicu »čisto sindikalističke taktike« primenjene u borbi za diktaturu proletarijata. Revolucionarno zaposedanje fabrika, osnivanjem radničkih saveta, bilo je logičan rezultat klase borbe radnika. Radnici su disciplinom i zrelošću pokazali da bez kapitalista mogu ne samo održati, već i povećati proizvodnju. Ali, kompromisna formula unutar vode-

ćih svesnih snaga revolucije nije dirala u moć kapitalističke države, nije dozvoljavala afirmaciju snaga koje su zagovarale nužnost postojanja samostalne avangardne partije kao organizatorske tačke idejnog i organizacionog okupljanja najsvesniji delova klase i političkog vođenja svih slojeva društva koje je tok razvitka pokrenuo protiv buržoazije i njene vladavine. Radnička klasa, nadahnuta sindikalističkom ideologijom, zapala je u ćorsokak.¹⁷

Analizom sovjeta u Rusiji, Nemačkoj, Austriji, Mađarskoj i Italiji, Lukač je uočio osnovnu putanju razvoja ka socijalizmu. Radnici moraju osvojiti državu i upotrebiti njenu moć za ekonomsko prevladavanje kapitalizma, za političku izolaciju buržoazije i prevladavanje izvora njenog ideološkog vođstva u društvu. Takav socijalni smisao diktature proletarijata pretpostavlja objektivnu potrebu da sovjeti iz proleteračkih i poluproleteračkih organa za kontrolu proizvodnje, izrastu u vladajuću političku instituciju. U tom smislu, sovjeti su i nastali kao spontana reakcija nezadovoljstva kapitalističkom državom, ali i državnim vlasništvom uopšte. Praksa državnih intervencija u privredi za vreme prvog svetskog rata mnogo je doprinela da se doktrinarno, etatiističko shvatanje partije Druge internacionale o državnom vlasništvu kao suštinskom obliku socijalizma, promeni u svesti radnika i usmeri ih ka radničkoj samoupravi i sovjetskoj vlasti kao obliku razvijanja društvene svojine.¹⁸

Karl Korš, istaknuti marksista i savremenik pomenutih zbivanja, teorijski veoma jasno uočava bit sovjeta. U svojim člancima, 1919. godine, on argumentovano obrazlaže razliku između »socijalizacije« (podruštvljavanja) i »nacionalizacije« (podržavljenje) sredstava za proizvodnju. Polkret radničkih saveta uslovio je da Korš osnovni smisao socijalizma vidi u »industrijskoj autonomiji«, odnosno u neposrednom upravljanju radnika proizvodnjom, državom i svim društvenim poslovima.¹⁹

Dosledno sprovedena klasna vladavina proletarijata ne sme da znači otkoštavanje novog tipa dominacije li klasnih razlika među ljudima. Ona jeste primena organizovane državne prinude nad kontrarevolucionarnim klasama. Ali, ona, po svojoj suštini, nužno mora sve prisiliti na proleteračku demokratiju (koja je samo unutrašnja forma očitovanja diktature proletarijata u redovima radničke klase),²⁰ ikako bi se u potpunosti mogle likvidirati društvene i ekonomske razlike na osnovu neopravdanog zahvatanja viška rada. U tom kontekstu, slobode i prava građana nisu »neka vrednost po sebi«, već će zavisiti od stanja klase borbe i odnosa klasnih snaga, snaga kontrarevolucije, kao i od zrelosti svesti i zahteva savezničkih slojeva proletarijata itd. A kad »demokratija usisa u sebe diktaturu«, kad nestane klasa, država i diktatura proletarijata postaju izlišne.

Maska KAGURA, predstavlja KITSUNE, lisca INARI, boga plodnosti

Iako fragmentaran, ovaj pregled teorijskih analiza sovjeta i diktature proletarijata, kao centralnog idejno-praktičnog pitanja koje je revolucionarnama situacijama posle Oktobra unela u maticu društveno-istorijskih procesa, dovoljno ukazuje na grandioznost i značaj stvaralaštva same radničke klase kad ona postaje osnovni revolucionarni subjekt.

Ova zbivanja pružila su materijal za rešenje mnogih problema strategije i taktike borbe za socijalizam, ali su otvorila i nova pitanja i stavila organizovane snage radničke klase, prvenstveno njihove partije, pred ozbiljan zadatak preispitivanja sopstvene strategije, taktike, organizacije itd. Jer, u svojoj prvoj etapi svestranog uspona, sovjeti predstavljaju samostalne ekonomske i političke institucije klase koja organizuje i rukovodi borbom za ekonomsko oslobođenje radnika. Postojanjem i aktivnošću oni su povezivali pokret s krajnjim ciljem radničke borbe. Kao organi borbe, oni su bili i anticipacija buduće državnosti, stvarni pokret komunizma, i tako ukazali na to kakve oblike klasa mora razviti da bi prokrčila put socijalističkoj, samoupravnoj demokratiji, a ne novom monopolu sopstvene birokratske vlasti. U tom kontekstu, sovjeti su dali osnov za rešenje problema odnosa prema parlamentarizmu. Nužnost prevladavanja predstavničkog sistema i njegovog zamenjivanja sovjetskom vlašću i direktnom demokratijom u socijalističkom društvu tu je evidentna.

Sovjeti su značili ne samo kritiku parlamentarizma i mnogih fenomena državnog kapitalizma, već i države same. Oni su prvi praktično formulisali i ostvarili prvobitne forme Marksovog koncepta političke i socijalne emancipacije radnika. Postavili su pitanje distinkcije između državne i društvene svojine. Državna svojina »nije sračunata na duže trajanje«. ²¹ Ona je samo prvi, niži oblik društvene svojine koju treba da čine neposrednija prava sudelovanja radnika u upravljanju uslovima, sredstvima i rezultatima njihovog rada.

Pokret za radničku samoupravu sadržao je jedinstvo ekonomske i političke borbe. Politička borba proistekla je iz ekonomske borbe radnika, pa je na nov način postavljeno pitanje njihovog odnosa. Jer, radnici ne mogu potpuno »osvojiti demokratiju« ukoliko ne ovladaju i sferom ekonomskih odnosa. Na taj način praktično su konfigovana »rama« Lenjinova shvatanja da je ekonomska borba radnika nerevolucionarna i oportunistička. Takođe, praktičnu kritiku pretpela su socijal-demokratska i etatiistička shvatanja puteva u socijalizam, kao i »ekonomističke« koncepcije anarhosindikalističke, De Leonovih unionista i Gild — socijalista. Ovi događaji otvorili su i značajno pitanje odnosa proizvođača i potrošača. Jedan od bitnih problema revolucionarne strategije i taktike, koji je uslovio prevrednovanje dotadašnjih koncepcija radničkih partija, bilo je i odnos spontanosti i organizovanosti. Autonomna akcija radnika prinudila je revolucionarne marksiste i njihove partije da rešenje nađu u sovjetim i novom, dijalektičkom odnosu klase i partije. S obzirom na to da oslobođenje radnika mora biti neposredno njihovo delo, ali da se za ostvarenje tog cilja oni moraju organizovati u klasu, odnosno u političku partiju (Marks), rešenje tog uslova jedino daje samoupravna organizacija radničkih saveta kao čvornog člana na relaciji: klasa — sovjeti — avangardna partija. Ovu nužnost, razume se, morao je spoznati marksista takvog kalibra kao što je bio Lenjin. Na Osnivačkom kongresu Komunističke internacionale, marta 1919. godine, on daje idejno-političku podršku pokretu radničke samouprave u zapadnoj Evropi. ²²

Radnici u zapadnoj Evropi nisu uspjeli da izgrade, odnosno da odbrane svoju državu. Kapitalizam je bio dovoljno jak da produži epohu svog silaska s istorijske pozornice. Zahvaljujući kapitalizmu desnog krila socijal-demokratskih partija, koje je bilo na vlasti, buržoazija je 1919. godine uspjela da konsoliduje svoje redove i zaustavi revolucionarni pokret. Ubistvom Roze Luksemburg i Karla Libknehta, prvaka levog, komunističkog krila socijal-demokratske partije, još jednom je osvedočeno drugo lice buržoaske demokratije. Udružene kontrarevolucionarne snage Evrope pomogle su mađarskoj buržoaziji da u krvi uguši sovjetsku republiku, koja je trajala 133 dana. U Italiji su se radnici povukli iz osvojenih fabrika, ali nisu zauzvrat dobili od države i poslodavaca obećana prava. Radnička klasa Italije i njene partije još nisu bile dovoljno zrele da revolucionarno osvoje vlast, kao što ni buržoazija nije bila dovoljno jaka da sistemom klasične, buržoaske parlamentarne demokratije očuva vlastitu hegemoniju. Zbog toga je i omogućila jačanje fašizma i oberučke mu predala političku vlast.

Opadanjem revolucionarne situacije u svim zemljama zapadne Evrope i pokret sovjeta rapidno slabi, da bi se kao oblik političkog organizovanja klase i rukovodeći organ u borbi za proletersku vlast praktično ugasio u periodu od 1920. do 1923. godine.

U Sovjetskom Savezu pod Staljinovom vladavinom diktatura proletarijata je izgubila svoju socijalnu sadržinu. Ona je poistovećena isključivo s političkom emancipacijom proletarijata. Diktatura klase pretvorena je u birokratsko-centralističku hegemoniju nad radničkom klasom. Suština »odumiruće« radničke vlasti mis-

ificirana je identifikacijom Lenjinovih shvatanja države i partije s represivnim oblicima državno-partijskog monopola u svim sferama proizvodnje društvenog života. Za razliku od Lenjina, koji je govorio da radnici pukim činom preuzimanja vlasti još nisu oslobođeni najamnog položaja u odnosu na državu i druge oblike monopola moći, te da sovjeti i ekonomske i političke organizacije radnika moraju biti instrumenti zaštite od sopstvene birokratije, ²³ Staljin zastupa stanovište jačanja klasne borbe, jačanja države i jačanja diktature proletarijata kao osnovnih oblika i metoda izgradnje socijalizma. Za njega su sovjeti deputata isključivo državni oblik organizacije. U tom smislu on ih i pominje kao jedan od oblika organizovanja klasa. Ali na poslednjem mestu, »ako je proletarijat na vlasti.« ²⁴ Zato i dobijamo izvanrednu definiciju diktature birokratije u Staljinovom određenju diktature proletarijata kao oblika političke vlasti. ²⁵

Logičan zaključak sledi: radnička klasa dovedena je na poziciju objekta hijerarhijskog političkog mehanizma. Sva njena prava i karakter delatnosti stavljeni su u okvir mogućnosti »poslušnijeg ili manje poslušnog, uspešnijeg ili manje uspešnog« sprovođenja dekreta partije. ²⁶ Oblik političkog sistema, tehnika i organizacija autokratske političke vladavine u ime klase proglašeni su »diktaturom klase«. Pitanja organizacije političke vlasti — forme vladavine u socijalizmu, socijalističke demokratije i diktature proletarijata, izolovano se posmatraju u odnosu na zadatke i potrebe klasne vladavine proletarijata. Ideja demokratije kao »vladavina većine u interesu većine« i »samoodređenja« naroda, odnosno kao političke forme aktivnog i određujućeg odnosa većine radnih ljudi prema vlasti i procesu političkog odlučivanja, gubi ovde svoju teorijsku i političku vrednost. Jer, demokratija se proglašava čisto formalnom, automatskom nadgradnjom posredničke i birokratske vlasti u ime klase. ²⁷

Očigledno je da Staljinova teorija nije na tragu Marksove, Engelseve i Lenjinove misli o društvu i politici. Jednostranom realizacijom Marksovog (Engelsovog i Lenjinovog) programa razvoja socijalizma, praktično svi bitni marksistički pojmovi izgubili su svoja autentična značenja. ²⁸

Činjenica što sovjeti u zapadnoj Evropi nisu postali integralni sistem društveno-političkog života, kao i staljinska negacija njihove suštine, nikako ne demantuju njihovu vrednost. Jer, još je Marks upozoravao na to da je nemoguće »praviti« revoluciju. Za osvajanje vlasti i izgradnju novog socijalističkog društva koje će superiorno prevladati kapitalizam, u pogledu razvoja proizvodnih snaga, »oslobođenih« odnosa među ljudima i višeg tipa ljudskih sloboda i prava, potrebno je, po rečima Marksa, da prođe dug period »građanskih ratova i ratova među narodima« da bi se radnici konstituisali u klasu, »promenili sami sebe«, »razvili klasnu svest« i »osposobili se za političku vladavinu«. ²⁹ U tom smislu, Roza Luksemburg, Gramsci i Lukača, govoreći o »velikom procesu odgoja proletarijata«, ³⁰ isticali su da se objektivni »ekonomski bitak« pretvara u klasni delatni subjekt kroz savete kao praktičnu školu revolucionarne klasne borbe. ³¹

Da su sovjeti, odnosno samoupravljanje, uslov, sredstvo i rezultat autentičnog revolucionarnog pokreta radničke klase i osnovni obrazac diktature proletarijata, društvenog oslobođenja rada, ubedljivo govore savremenim društveno-istorijskim procesi. U društvenim krizama u razvijenim kapitalističkim zemljama, ili u istočnoevropskim, socijalističkim zemljama, radnici, razočarani brojnim birokratskim preprekama u ostvarivanju njihovih interesa, odnosno državom i politikom svojih partija, sve više spontano afirmišu ideju samouprave kao oblika neposrednijeg učešća u poslovima upravljanja proizvodnjom, njenim ekonomskim rezultatima, kao i političkim i društvenim poslovima uopšte.

Jugoslovenska autentična, duboko narodna revolucija i razvoj socijalističkog samoupravljanja duboko su potvrdili ideju da akciona parola »fabrike radnicima, zemlja seljacima« nije neka apstraktna propagandistička parola, već takva koja ima u sebi dubolki sadržajni smisao. Ona sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji: u pogledu društvene svojine, u pogledu prava i dužnosti radbenika i — prema tome — može se i mora ostvariti u praksi, ako mislimo da zaista izgradimo socijalizam. ³²

NAPOMENE:

¹ Vidi: M. Nikolić: »Razvoj ideje radničkog samoupravljanja«, RU Subotica, 1973, deo »Revolucionarna zbivanja u zapadnoj Evropi posle I svetskog rata i radnička samouprava«, str. 131—159.

² Vidi: R. Luksemburg: »Socijalna reforma ili revolucija?«, izabrani spisi, »Naprijed«, Zagreb, 1974, str. 66, 67.

³ Isto, str. 68 (podvukao J. K.).

⁴ »... Ona je, prvo, nužna zato što stvara političke forme (samoupravu, pravo glasa i slično) koje će služiti proletarijatu kao zaštitni i uporišta u njegovu probražaju građanskog društva. Ona je, drugo, neophodna jer samo u njoj, u borbi za demokratiju, u vršenju njenih prava, proletarijat može steći svijest o svojim klasnim interesima i o svojim historijskim zadacima«. Isto, str. 71. (podvukao J. K.)

NOVE KNJIGE

⁵ »Šta hoće Spartakov savez?«, str. 264.

⁶ »Ruska revolucija«, str. 297.

⁷ »Šta hoće Spartakov savez?«, str. 263.

⁸ A. Gramši: »Problemi revolucije, intelektualci i revolucija«, BIGZ, Beograd, 1973, deo: »Pokret novog poretka«, str. 33.

⁹ Isto, str. 32, (»Ordine nuovo«, 21. VI 1919, I, br. 7.).

¹⁰ Članak »Fabrički savet«, »Ordine nuovo«, 5. VI 1920, II, br. 4, str. 46.

¹¹ »Sindikati i saveti«, str. 41.

¹² »Osvajanje države«, str. 37.

¹³ Isto, str. 38.

¹⁴ »Sindikati i saveti«, str. 40.

¹⁵ »Osvajanje države«, str. 37. (podvukao J. K.)

¹⁶ Đ. Lukač: »Krizna sindikalizma u Italiji«, »Etika i politika«, »Liber«, Zagreb, 1972, str. 100.

¹⁷ »Velika je, sudbonosna greška u mišljenju sindikalizma u tome što on suprotnosti rada i izrabljivanja lokalizira na NEPOSREDNO MESTO IZRABLJIVANJA, u tvornicu, i time radnike suprotstavlja jedino kapitalistima, ali ne i kapitalističkoj državi«. Isto, str. 104.

¹⁸ M. Nikolić: »Razvoj ideje radničkog samoupravljanja«, RU Subotica, 1973, str. 133.

¹⁹ »... socijalističko društveno vlasništvo nipošto nije isto što i državno vlasništvo. Podržavanje je bilo za nas samo jedan od oblika podrštavanja...«. Iz: K. Korsch, Christen zur Sozialisierung, Frankfurt A. M. 1969, str. 38; Navedeno prema P. Vranicki: »Marksizam i socijalizam«, »Liber«, Zagreb, 1979, str. 290.

²⁰ Đ. Lukač: »Uloga morala u komunističkoj proizvodnji«, »Etika i politika« »Liber«, Zagreb, 1972, str. 72.

²¹ K. Korš: »Radno pravo za savjete preduzeća«, Miloš Nikolić: »Razvoj ideje radničkog samoupravljanja«, str. 154.

²² »U predlogu rezolucije Lenjin ukazuje na nužnost propagandnog delovanja među masama u prilog sovjeta, kao i na obavezno 'proširenje sistema sovjeta', jer pobjeda može biti obezbeđena '... samo onda kada se budu organizovali ne samo gradski radnici, već i seoski proleterii...' Takođe je 'osvajanje komunističke većine u sovjeticima glavni zadatak u svim zemljama gde sovjetska vlast još nije pobjedila...'; Vidi: V. I. Lenjin: Referat na I (osnivačkom) kongresu Komunističke internacionale, 2. marta 1919, Izabrana dela, tom XIII, str. 24—26; Prema: M. Nikolić: Isto, str. 147.

²³ »... država (je) kod nas radnička s BIROKRATSKIM IZOPACAVANJIMA... sveopšte organizovan proletarijat dužan je da sebe zaštićuje, a MI SMO dužni da te radničke organizacije iskoristimo za zaštitu radnika od njihove države i za zaštitu naše države pomoću radnika...« — V. I. Lenjin: Izabrana dela u XVI tomova, tom XIV, »Kultura«, Bg, 1960, str. 133—137; Prema N. Pašić: »Klasni interesi, država i demokratija«, »Socijalizam u svetlu«, Bg, 1978, br. VI, str. 79—80. (podvukao J. K.)

²⁴ Vidi: N. Samilagić: »Historija političkih doktrina«, tom II, »Naprijed«, Zagreb, 1970, str. 360.

²⁵ »Diktatura proletarijata sastoji se iz rukovodećih direktiva partije, plus sprovođenje tih direktiva od strane masovnih organizacija proletarijata, plus njihov prevaranje u život od strane stanovništva...« — Vidi: N. Pašić: »Aktuelni sporovi oko diktature proletarijata«, u knjizi »Društveno-politički sistem socijalističkog samoupravljanja« (predavanja Političke škole »J. B. Titov«, Kumrovec, 1975—76, »Komunist«, Beograd, 1977, sveska 8, str. 19—20.

²⁶ Vidi: N. Pašić: »Opšti problemi diktature proletarijata i socijalističke demokratije«, Uopredni politički sistemi, Visoka škola političkih nauka, Beograd, 1962, str. 157.

²⁷ Vidi: J. Đorđević: »Staljinova shvatanja diktature proletarijata«, »Politički sistem«, Savremena administracija, Beograd, 1977, str. 180—182.

²⁸ Vidi: I. Pačić: »Cemu razgovor o klasnoj diktaturi proletarijata«, »Gledišta«, Beograd, 1978, br. 7—8, str. 585.

²⁹ Vidi: K. Marks: »Otkrića o procesu komunistima u Kelnu«, str. 52, 53. Prema: Đ. Lukač: »Opportunizam i pučizam«, »Etika i politika«, »Liber«, Zagreb, 1972, str. 99.

³⁰ Vidi: Đ. Lukač: Isto, str. 98—99.

³¹ »Podudarnost mijenjanja okolnosti i ljudske delatnosti ili samopromjene može se shvatiti i racionalno razumjeti samo kao REVOLUCIONARNA PRAKSA...«. — K. Marks: »Teze o Feuerbachu«, »Rani radovi«, »Naprijed«, Zagreb, 1973, str. 338.

³² Iz govora druga Tita Narodnoj skupštini FNRJ povodom predloga Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, 26. juna 1930. — Iz zbornika »Samoupravljanje u Jugoslaviji 1930—1976« (dokumenti razvoja), »Privredni pregled«, Beograd, str. 63.

MILAN BUNJEVAC: »VREME U DRAMI«,

»Mala biblioteka«, Univerzitet umetnosti u Beogradu, 1980,

Piše: Tvrtko Kulenović

Vrlo zanimljivu i originalnu knjižicu, uprkos utisku koji se stiče ako se eseji koji je sačinjavaju posmatraju svaki za sebe, spada u oblast teorije drame i pozorišta, i s pravom nosi naslov *Vreme u drami*, objavila je novopokrenuta »Mala biblioteka« Univerziteta umetnosti u Beogradu. Njen autor je Milan Bunjevac, već ranije afirmisan kao kompetentan poznavalac strukturalističkih (posebno francuskih) tumačenja umetnosti (Zbornik »Strukturalni prilaz književnosti«, Nolit, 1978) i kao kritičar koji je tako stečeno znanje umeo uspešno da primeni u vlastitim kritičkim studijama (»Anujev kaleidoskop«, ICS, Beograd, 1972).

Tri eseja iz kojih se knjiga sastoji jesu »Eshilovska retardacija«, »Problem vremena u *Neznanki iz Arasa*« i »Autogeneracija dramske akcije« (»Kod *Večite slavine*« Momčila Nastasijevića). Autor u »Preliminarnoj napomeni« i sam upozorava na razlike koje među esejima postoje, a naše je da ocenimo i sagledamo srodnosti koje ih vežu i koje se ne tiču samo uvek nesumnjivo prisutne »autorske ruke«, nego naročito nivoa kritičke i teorijske svesti koji se oseća kao jedinstven, bez obzira na to kroz koju se vrstu građe autor u datom trenutku kreće. Ta građa, u svim slučajevima, predstavlja samo povode čiji značaj nije u bitnoj srazmeri sa značajem teorijskih implikacija, s tumačenjem, razlaganjem, opisivanjem *vremena u drami*, koje predstavlja pravu sadržinu ove knjige. Povod prvom esaju je univerzalno značajni Eshil, povod trećem Momčilo Nastasijević, kao izuzetno značajna figura našeg nacionalnog književnog vidokruga, povod drugom je, međutim, jedna drama Armana Salakrua koji, iz današnje perspektive, za nas vrlo malo znači, a nije više neka velika »pljačka« ni za same Francuze. Međutim, upravo u ovom esaju trijumfuje Bunjevčev teorijsko znanje, duh i kompetencija, on upravo i najviše sadrži implicite jednu teorijsku studiju o vremenu u drami kakvu do sada gotovo da i nismo imali u našoj dramskoteorijskoj literaturi.

Ono što se u esaju »Eshilovska retardacija« kao teorijska misao kazuje, uglavnom je poznato, iako i tu treba upozoriti na lepu figuru po kojoj je u Eshilovom *Agamemnonu*, a donekle i u *Persijancima* »... koncepcija fuge sprovedena kroz celu tragediju«, kao i na kritički vispreno zadržavanje na *Kasandrinju sceni* i Kasandrinom liku: »Od Klitemestre, pošto je ostavljena, očekuje se da govori; od Pilada u *Hoeforamu* to niko ne očekuje. Pošto je više od četiri petine tragedije skromno kao senka pratio svog prijatelja, neupadljiv u tolikoj meri da se njegov prisustvo više podrazumeva nego oseća, a gledalac se bez ikakvih teškoća navikao da ga drži za statistu, dok ga je čitalac, jamačno, potpuno zaboravio, Pilad odjednom izbacuje tri stiha koji, tako bar izgleda, rešavaju celu tragediju. Njegova je replika morala zvučati Atinjanima kao glas višnjih».

»U *Kasandrinju sceni* Eshil je nadmašio ne samo sve ostale dramske pesnike, već i samoga sebe. Čutanje — čije je psihološko opravdavanje koliko mogućnost toliko i očevitna stranputica — ovde je, ako se tako može reći, 'dvostruko': krajnje je vreme da Kasandra, pošto je prethodno bila nema i nepomična tokom cele scene između Agamemnona i Klitemestre, kao i trećeg Stasimona koji je usledio, napokon progovori, i ona čak biva oslovljena. Ali uzalud. Kao Klitemestra u početku, ona ostaje indiferentna prema svim navaljivanjima. I kad je tom upornošću scena, a samim tim i cela tragedija, dovedena do ivice apsurda, i kad smo se već pomirili s tim da joj nećemo čuti glasa, najednom — 'Piladov efekat'. I, sasvim razumljivo, iz nje ne progovara Agamemnonova robinja, već proročica koja u stravičnom košmaru otkriva prošlost i budućnost.«

Naveli smo ovaj obiman odlomak da bismo pokazali kako Milan Bunjevac poseduje jasnu sposobnost mišljenja o drami i o dramskom i na »sasvim tradicionalan način«. U trećem esaju »Autogeneracija dramske akcije« ispoljio je opet sposobnost i kompetenciju za vrlo modernu, strukturalističku interpretaciju dramske radnje, koju je ranije pokazao u knjizi *Anujev kaleidoskop*. Možda u ovom tekstu ima isuviše crteža i isuviše geometrije u rasporedu tema i naslova, ali je sigurno da se kod nas do sada u javnosti, s knjigama i u časopisima, a kad je u pitanju oblast dramske teorije i teatrologije, nije pojavio autor koji je ovim kritičkim instrumentarijem ovlađao tako sigurno kao Bunjevac.